

okulda eğitimini tamamladıktan sonra Bağdat'a gitti. Hocaları arasında Süryânîce mantık dersleri veren, özellikle Aristo yorumlarını nakleden Ebû Yahyâ el-Mervezî, Ebû İshak el-Kuveyrî ve tabiat felsefesiyle ilgilenen müslüman kelâmcı İbn Kernîb bulunmaktadır (İbnü'n-Nedîm, s. 382-383; diğer hocaları için bk. İbnü'l-Kiftî, s. 212; İbn Ebû Usaybia, s. 317). Başta Fârâbî olmak üzere çok sayıda talebe yetiştirdi. 11 Ramazan 328 (20 Haziran 940) tarihinde Bağdat'ta öldü.

İbnü'n-Nedîm'in verdiği bilgiye göre Mettâ kendi döneminin önde gelen mantıkçısı idi. Eserlerinin önemli bir kısmı, Aristo'nun bilhassa *Organon*'u teşkil eden kitaplarının tefsirinden veya tefsirlerinin tercümesinden oluşmaktadır (*el-Fihrist*, s. 362-366; Müller, s. 25-33). Çalışmalarından pek azı günümüze ulaştığı için bunlardan hareketle Mettâ'nın düşüncesi hakkında bir sonuca ulaşmak oldukça zordur. Kaynaklar, Aristo'nun mantık eserlerinin Arapça'ya nakli sürecinde Mettâ'nın nihaî halkada bulunduğunu ve ondan sonra mantık eserlerinin tercümesinden çok Fârâbî'de görüldüğü gibi telif eserlerin ortaya çıkmaya başladığını kaydeder. Mettâ'nın tercümeleri lafzî olmaktan ziyade mâna tercümesi olarak görünmekte, mütercimın asıl metin üzerinde bazı tasarruflarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunun sebebi, muhtemelen onun Aristo'ya ait eserleri doğrudan doğruya Grekçe'den değil Süryânîce tercümelerinden çevirmesi, bu çevirilerin özellikle İskenderiye mektebinin yorumlarını yansıtmaması, diğer taraftan Mettâ'nın, o dönemde Bağdat'taki müslüman ulemânın teşkil ettiği entelektüel ortamı da dikkate alarak tercümeleri bu ortama uygun bir şekilde yapmasıdır (İbnü'n-Nedîm, s. 362). İbnü'l-Kiftî'nin, Mettâ'nın kastının "tâlim ve tefhim" olduğunu söylemesi ve bu hususta onun eserlerine güvenildiğini belirtmesi de bununla ilgili görülmektedir (*İḥbârü'l-ʿulemâʿ*, s. 212). Suter ve Sarton gibi ilim tarihçileri her ne kadar Mettâ'nın Grekçe'den Arapça'ya tercüme yapıtığını söyleseler de (*Die Mathematiker*, s. 50; *Introduction*, I, 629) tarihi kaynaklarda onun Grekçe bildiğine dair bir kayıt bulunmadığı gibi tercüme ve tefsirlerinde Süryânîce metinlere dayandığı nakledilmektedir (İbn Ebû Usaybia, s. 317). Aristo mantığı üzerine gerçekteleşen meşhur mantık tartışmasında da (aş. bk.) Ebû Saîd es-Sîrâfî Mettâ'nın Grekçe bilmediğini açıkça ifade etmektedir (Ebû Hayyân et-Tevhîdî, I, 111). Ni-

tekim bu dönemde Grek düşüncesiyle irtibatı olan ve mantıkla ilgilenen sınırlı çevrede bilindiği ve öğretildiği haliyle Aristo mantığı ciddi tenkitlere konu olduğu gibi bu çerçevede bir meşruiyet sıkıntısı ile karşı karşıya kalmıştır (Goldziher, s. 24-26). Aristo'dan yapılan çevirilerin de bazı mantık tarihçilerine bu eserlerin *Organon* tercümesi olmadığını söyleyecek kadar filozofun asıl metninden uzak çeviriler olduğu görülmektedir (*Manṭıku Aristō*, neşredenin girişi, I, 11). Bu uzaklık, genel olarak Grek düşüncesi tercüme edilirken aynı zamanda bir dönüşüme de uğratıldığını göstermektedir. Bu çerçevede kaynaklara geçen bir tartışma, mantığa yöneltilen eleştirilere ve mantıkçıların bunlara karşı mantığı nasıl savunduklarına dair bir fikir verecek niteliktedir. Mettâ'nın düşünce şekli konusunda, onunla nahivci Ebû Saîd es-Sîrâfî arasında geçen ve Ebû Hayyân et-Tevhîdî tarafından nakledilen bu tartışma (*el-İmtâʿ ve'l-muʿâne-se*, I, 104-129), aynı zamanda o dönemde dinî ilimlerle felsefe ve mantık arasındaki irtibatı kavramaya yarayacak bazı önemli ipuçları vermektedir. Diğer taraftan bu tartışmada dile getirilen çeşitli argümanlar daha sonra başta Fârâbî olmak üzere mantıkçılar tarafından geliştirilirken buna karşılık nahivciler de kendi argümanlarını güçlendirme yollarını aramışlardır (bk. MANTIK). Söz konusu tartışma, Mettâ'nın düşünce tarzını ve bu tarzın dönemindeki müslüman âlimler tarafından nasıl algılandığını göstermesi açısından özel bir öneme sahiptir.

Bir mütercim, şârih ve mantık öğretmeni olarak bilinen Mettâ'nın, Aristo'nun *Organon* isimli mantık külliyyatının önemli bir kısmının Arapça tercümesi ve şerhinden oluşan çok sayıda eserinden bahseden kaynaklar onun bunların yanında daha birçok alanda çalışmaları bulunduğunu nakletmektedir (*Manṭıku Aristō*, neşredenin girişi, I, 23). Eserlerinin sayısı yirmi civarında zikredilmektedir (bir listesi için bk. *DMBİ*, V, 212-213). Bunlardan üç tanesi günümüze ulaşmış olup ilki Aristo'nun *II. Analitikler*'inin Arapça çevirisidir ve İshak b. Huneyn'in Süryânîce çevirisinin Arapça'ya nakledilmiş şeklindedir (*Manṭıku Aristō*, II, 329-485). İkinci eser Aristo'nun *De Poetica*'sının (*Kitâbü's-Şiʿr*) Arapça tercümesidir. İbnü'n-Nedîm'in Mettâ'nın Süryânîce'den çevirdiğini söylediği (*el-Fihrist*, s. 363) bu eser de neşredilmiştir (nşr. D. S. Margoliouth, London 1887; J. Tkatsch, Vienna 1928-1932; Abdurrahman Bedevî, Kahire 1953;

Şukrî Muhammed Ayyâd, Kahire 1967). Kaynaklarda Mettâ'nın eserleri arasında Sîrâfî ile yaptığı tartışmanın metni de zikredilmektedir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 370). Bu metin İngilizce (D. S. Margoliouth, *JRAS* [1905], s. 79-129) ve Fransızca'ya (Taha Abderrahmane, *Arabica*, XXV [1978], s. 310-323) çevrildiği gibi hakkında bazı çalışmalar da yapılmıştır (meselâ bk. Mahdi, s. 51-83; Abdurrahman el-Hâc Sâlih, I [1960], s. 67-86; Endress, VI/11 [2002], s. 205-216).

BİBLİYOGRAFYA :

Aristoteles [Aristo], *Manṭıku Aristō* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Küveyt 1980, II, 329-485; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 11, 21, 23; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1969, s. 362-366, 382-383; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâʿ ve'l-muʿâne-se* (nşr. Ahmed Emîn – Ahmed ez-Zeyn), Beyrut 1373/1953, I, 104-129; İbnü'l-Kiftî, *İḥbârü'l-ʿulemâʿ*, s. 212; İbn Ebû Usaybia, *ʿUyûnü'l-enbâʿ* (nşr. Nizâr Rızâ), Beyrut, ts. (Dâru mektebeti'l-hayât), s. 317; A. Müller, *Die griechischen Philosophen in der arabischen Überlieferung*, Halle 1873 → (*Greek Philosophy and the Arabs* I içinde, ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 2000, s. 1-60; Suter, *Die Mathematiker*, s. 50; I. Goldziher, *Stellung der alten islamischen Orthodoxie zu den antiken Wissenschaften*, Berlin 1916 → (*Greek Philosophy and the Arabs* I içinde, ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 2000, s. 311-356; Brockelmann, *GAL*, I, 228; *Suppl.*, I, 370; Sarton, *Introduction*, I, 629; N. Rescher, *The Development of Arabic Logic*, Pittsburgh 1964, s. 119-122; M. Mahdi, "Language and Logic in Classical Islam", *Logic in Classical Islamic Culture*, Wiesbaden 1970, s. 51-83; D. S. Margoliouth, "The Discussion Between Abû Bîshr Mattâ and Abû Sa'id al-Sîrâfî on the Merits of Logic and Grammar", *JRAS* (1905), s. 79-129; Abdurrahman el-Hâc Sâlih, "en-Nahvü'l-ʿArabî ve Manṭıku Aristō", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, I, Cezayir 1960, s. 67-86; Taha Abderrahmane, "Discussion entre Abû Sa'id el-Sîrâfî, le grammairien et Mattâ b. Yûnus, le philosophe", *Arabica*, XXV, Leiden 1978, s. 310-323; G. Endress, "Klasik İslâm Düşüncesinde Yunan Mantığı Savunucuları ile Arap Nahivçileri Arasındaki Tartışmalar" (trc. Mehmet Şirin Çıkar), *EKEV Akademi Dergisi*, VI/11, Erzurum 2002, s. 205-216; a.mlf., "Mattâ b. Yûnus", *EI²* (İng.), VI, 844-846; Seyyid Ca'fer Seccâdî, "Ebû Bîşr Mettâ b. Yûnus", *DMBİ*, V, 212-213.

TAHSİN GÖRGÜN

MEVÂCİB

(مواجب)

Osmanlılar'da

memur ve askerlere verilen maaş için kullanılan terim.

Sözlükte "yapılması, verilmesi gerekli olan" anlamındaki mâ vecebeden geldiği belirtilen mevâcib kelimesi terim olarak memur ve askerlere verilen maaş karşılı-

ğında kullanılmıştır. **Ulûfe** terimi de aynı anlamdadır. Mevâcib tabiri Osmanlılar'dan önceki Türk devletlerinde de geçer.

Osmanlılar'da devlet görevlilerinin mevâcibleri günlük (yevmiye) olarak hesaplanır ve üç ayda bir ödeme yapılırdı. Ancak kazaskerlerin maaşları aylık olarak verildi (BA, KK, nr. 3433, s. 1; nr. 3439, s. 2). Mevâcib hicrî yıla göre her üç ayın sonunda ödenirdi ve bu ödemelere "kıst" denirdi. Birinci kıst için muharrem, safer ve rebûlevvel aylarının kısaltması olarak "masar", ikinci kıst için rebûlâhîr, cemâziyelevvel ve cemâziyelâhîr aylarının kısaltması olarak "recec", üçüncü kıst için receb, şâban ve ramazan aylarının kısaltması olarak "reşen", dördüncü kıst için şevval, zilcade ve zilhicce aylarının kısaltması olarak "lezez" ifadeleri kullanılırdı.

Memurların ve çeşitli devlet görevlilerinin aldıkları yevmiyeler kıdemlerine veya gösterdikleri yararlılıklara göre değişirdi. Kâtiplerin ulûfeleri günlük olarak ortalama 15-20 akçe civarındaydı. Defterhâne-i Âmire'de 1648-1729 yılları arasında en düşük kâtip yevmiyesi 7 akçe, en yükseği 80 akçe olmuştur. Herhangi bir kuruma alınan memurun maaşı zamanla aldığı zamlarla (terakki) yüksek bir rakama çıkabilirdi. Meselâ kâtip İbrâhîm'in ulûfesi Defterhâne-i Âmire'de görev yaptığı 1664-1692 yıllarında hizmetleri ve diğer boşalan mevâciblerden aldığı terakkilerle birlikte yirmi sekiz yıl içinde 10 akçeden 80 akçeye yükselmiştir.

Yeniçerilerin yevmiyeleri de zamanla değişiklik göstermiştir. Yeniçeri Ocağı'na alınan bir yeniçeri günlük 2 akçe ile görev başlarken I. Ahmed devrinde bu rakam 3 akçeye çıkarılmıştır. Yeniçeriler zamanla aldıkları terakkilerle maaşlarını arttırdılar. Ancak bir yeniçerinin yevmiyesinin âzami bir sınırı vardı. Bu rakam XVI. yüzyıl başlarında 5 akçe iken aynı asrın sonlarında 8 akçeye, I. Ahmed'in cülûsunda 9, XVII. yüzyılın ortalarında ise 12 akçeye yükselmiştir.

Üst seviyedeki devlet görevlilerinin mevâcibleri makamlarına göre değişirdi. Rumeli kazaskeri 572, Anadolu kazaskeri 563, yeniçeri ağası 500, mîrâlem 200, mimarbaşı 120 akçe yevmiye alırdı. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren akçenin değerinin düşmesine rağmen yeniçeri ağası, kazasker, mîrâlem gibi görevlilerin mevâcibi arttırılmamıştır (BA, KK, nr. 3398, 3507). Alt seviyedeki memurların maaşları da artmamıştır. Bu durum, maaş barmelerinin bir çeşit kadro karşılığı haline gelmesinden ve sembolik bir ma-

hiyete dönüşmesinden kaynaklanmıştır. Devlet görevlilerinin bu sembolik maaşları dışında asıl gelirleri yaptıkları işler karşılığında aldıkları harçlara dayanıyordu. Bu uygulama XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürmüştür.

Timarlı devlet görevlilerinde olduğu gibi mevâcib alan memurlar da çocuklarının geleceklerini güvence altına almak için maaşlarının bir kısmını kendi rızalarıyla oğullarına bırakır ve onların çeşitli devlet hizmetlerinde istihdamını sağlardı. Ancak bu durum zaman zaman çeşitli suistimallere sebep olmuştur. Koçi Bey, yüksek miktarda maaşları /mevâcibleri olan bazı görevlilerin ulûfelerinin 9 akçesini 200-300 kuruşa yabancılara sattıklarını ve bu kişileri oğulları gibi gösterdiklerini belirtir.

Yeniçerilerin, cebecilerin, topçuların, top arabacılarının, alemdar, hassa terzileri, çamaşırcıların, matbah-ı âmire görevlilerinin, çadır mehterlerinin ve ehl-i hiref görevlilerinin mevâcible ilgili işlemleri mukâbele-i piyâde kalemiiyle yeniçeri efendisi kalemii; kapıkulu süvarilerinin (silâhdar), sipahların, gurebâ-i yemîn ve gurebâ-i yesârların, ulûfeciyân-ı yemîn ve ulûfeciyân-ı yesârların mukâbele-i süvârî kalemiiyle sipah ve silâhdar kalemii; divan, maliye ve defterhâne-i âmire kâtiplerinin, hassa müezzinlerinin, maliye şâkirdlerinin, dergâh-ı âlî çavuşlarının, kapıcılarının, müteferrikaların, çâşnigirlerin, peykerin ve hassa tabiplerinin küçük rûznâmçe kalemii tarafından yapılırdı.

Kale muhafızlarının mevâciblerinin ödenmesiyle ilgili işlemlere büyük ve küçük kale kalemiiyle Anadolu muhasebesi kalemii bakardı. Bazı kale muhafızlarının maaşları tahsis edilen bir bölgeden oluşturulan gelir kaynağından (ocaklık) sağlanırdı. Gümrük ve mukâtaalardan "vazife" adıyla verilen maaşlarla ilgili muameleleri Anadolu muhasebesi kalemii yapardı. Mevâcib alan çeşitli grupların tayin, görevden ayrılma gibi kayıtları yine söz konusu kalemlerde tutulur, mevâcib ödemesi yapılacağı zaman maaş icmal-leri buralardan verilirdi. Maaş işlemlerini gerçekleştiren bürolar mevâcib alanların kaydını mevâcib (ulûfe) defterlerine kaydederdiler. Bu defterler ilgili büroların adıyla da anılırdı. Meselâ küçük rûznâmçe kaleminin mevâcib kayıtlarını tuttuğu defterlere küçük rûznâmçe defterleri de denilirdi.

Yeniçeri efendisi tarafından maaş ödemeleri için "asıl", "mükerrer" ve "hazine"

adları verilen üç defter hazırlanırdı. Küçük rûznâmçe kaleminde biri sadece maaş alanların isimlerinin bulunduğu, diğeri ise isimlerin üzerinde mevâcib ödemelerinin kaydının düşüldüğü iki defter tutulmuştur. Maaş ödemesini gösteren defterler padişaha da sunulurdu. Mevâcib defterlerinin tutulmasına ve maaş ödemeleriyle ilgili kayıtların kontrolüne büyük önem verilirdi. Ancak alınan önlemlere rağmen devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde kadrolar aşırı biçimde dolmuştur. Koçi Bey, görevlilerin vazifelerini yapmadıkları için kapıkulu askeri içerisindeki binlerce kişinin haksız yere ulûfe aldığını söyler.

Devlet hizmetinde uzun süre çalışmış, ancak ailesinin geçimi için yeterli miras bırakmamış kişilerin eşlerine ve küçük çocuklarına, fakir durumda olup durumunu arzedenlere, "duâgû" (devlete ve padişaha dua eden) denilen kimselere gümrük ve mukâtaa gelirlerinden vazife ismiyle mevâcib verilirdi.

Küçük rûznâmçe kaleminden maaş alan müteferrika, çavuş, kâtip gibi görevlilerin "ibtidâ" adıyla göreve başlarken alacakları ilk maaşı ve çalışanların "izdiyâd" adıyla maaşlarına alacakları zammı ihtiva eden tezkireler, reisülküttâbın onayı ile verilirdi. İlk defa mevâcib almaya veya mevâcib artışına hak kazanan memurun bu imzalı tezkireleri daha sonra mevâcib defterlerine kaydedilerek yürürlüğe konurdu. Mevâcib almaya hak kazananlar belli bir miktarda kalem harcı öderlerdi. Eğer bu tayin Kırım hanının arzı ile gerçekleşmişse kalem harcı alınmazdı (BA, KK, nr. 3488, vr. 54^a).

Mevâcib alan birinin ölüm veya başka bir sebeple maaşı mahlûl olunca yevmiyesinin bir kısmı yerine tayin edilen biri varsa ona verilir, kalan miktar da hazineye kalırdı. Bazen da terakki bekleyen birkaç kişi arasında paylaştırılırdı. Mahlûl kalan mevâciblerden hazineye intikal eden yevmiyelerle ilgili olarak piyade ve süvari mukabelesi, Anadolu muhasebesi ve küçük rûznâmçe bürolarından ruûs kalemine bilgi verilirdi. Bu işlemin ihmali sonucunda karışıklık meydana gelince ilgili bürolara bunun tekrar yürürlüğe konması için 28 Rebûlâhîr 1178 (25 Ekim 1764) tarihinde emir gönderilmiştir (BA, KK, nr. 3488, vr. 54^a). Maaş ödemeleri yapan bir büro mevâciblerden hazineye mahlûl aktardığında belli bir miktar o kalemin çalışanlarına terakki olarak dağıtıldı. Küçük rûznâmçe kaleminde 100 akçelik

mahlûlün 2 akçesi büro çalışanlarına verilir (BA, MAD, nr. 5967, s. 2/1).

Ölen kişilerin geride kalan mevâciblelerinin bürolara bildirilmeksizin başkalarının eline geçmemesi için ihbar sistemi geliştirilmişti. Mevâcib alan bir kimse öldüğünde onun vefatını haber veren görevlinin maaşına zam yapıldı. Bu ihbar ikramiyesi genellikle 2 akçe idi (BA, MAD, nr. 5966, s. 42-43; BA, D. KRZ, nr. 33125, s. 19). Ölen memurun maaşı bazan hiç kimseye verilmez, tamamı hazineye aktarılabilirdi, buna "hazine-mânde" denilirdi (BA, MAD, nr. 5966, s. 6). Yüksek mevâcib alan bazı görevlilere maaşları yerine bir yerin mukâataasının tahsis edildiği de olurdu (BA, MAD, nr. 6082, s. 37).

Kapıkullarına mevâcib dağıtımı gösterişli törenlerle gerçekleştirilirdi. Bu sebeple yabancı bir devletin elçisinin kabulü, Osmanlı Devleti'nin büyüklüğünün ve haşmetinin sergilenmesi için ulûfe dağıtımının yapılacağı divana denk düşürülür ve bu toplantıya "ulûfe divanı" denilirdi. Maaş ödemelerine "mevâcib ihracı" adı verilirdi.

Kapıkullarının mevâcibleri iki grup halinde dağıtılırdı. Yeniçerilerin maaşları ulûfe divanında, diğer gruplarınki ise ulûfe sergisi adı altında verilirdi. XVII. yüzyıldan sonra maaş alanlar aşırı arttığı için mevâcib dağıtımı günlerce sürerdi. Kapıkullarının mevâciblerinin dağıtımı sona erdikten sonra padişah sadrazama bir hatt-ı hümayun ile mücevherli bir hançer ve kürk gönderirdi. Yine maaş dağıtımını lâyıkyıla yerine getirdiği için defterdara biri kürklü, biri sade iki hil'at giydirilirdi. Ardından Dîvân-ı Hümayun halkı padişahın huzuruna kabul edilirdi.

Mevâcib ödemelerinde bazı gruplara öncelik tanınırdı. Küçük rûznâmçeciye yazılan 9 Muharrem 1066 (8 Kasım 1655) tarihli bir emirde ulûfe dağıtım sırasında önce Has Oda'dan çıkan dergâh-ı âlî müteferrikalarına, ardından eski saraydan çıkan müteferrikalara mevâciblerin verilmesi, bu iki grubun maaşları tamamen ödenmeden diğer zümrelere mevâcib dağıtılmaması istenmiştir (BA, MAD, nr. 6977, s. 1/1).

Mevâcib alan bir devlet görevlisi herhangi bir vazife ile İstanbul dışına çıkarsa maaşını onun yerine bir başkası alabilirdi. Çok defa merkeze döndüğünde birikmiş mevâcibleri toplu halde kendisine ödenirdi. Mevâcib alırken taşrada veya merkezde başka geliri olan bir göreve getirilen kişilerin maaşı yeni tayin edildiği va-

zifesi bitinceye kadar hazineye kalır, memuriyetinden ayrılınca mevâcibini geri alırdı (BA, KK, nr. 3442, s. 5).

Müteferrikalar ve çavuşlar gibi grupların mevâciblerinin dağıtım sırasında âmirlerinin maaş verilmesine dikkat etmesi ve personellerinin yanlarında bulundurulması istenirdi (BA, KK, nr. 3428, vr. 64^a). Mevâcib dağıtan büroların âmirleri dağıttıkları maaşlar karşılığında belli miktarda bir para alırlardı, buna "mevâcib avâidi" denilirdi (BA, KK, nr. 3496, s. 99).

Maaşların ödenmesinde zaman zaman gecikmeler olurdu. Özellikle savaş yıllarında bu gecikme birkaç yılı bulurdu. Maaşlarını alamayan yahut eksik alan kapıkulu askerlerinin çeşitli karışıklıklara yol açtıkları, bunların bazılarının büyük isyanlara dönüştüğü bilinmektedir. Hükümet asker ve memurların maaşlarını ödeyebilmek için ek vergi almak, saraydaki altın ve gümüş eşyayı eriterek para basmak, paranın kıymetini düşürmek, padişahın şahsî gelir kalemini oluşturan kaynaklardan aktarma yapmak, borçlanmak gibi tedbirlere başvururdu. 1589'daki Beylerbeyi Vak'ası'nın sebebi sipahilere verilen düşük değerde paralardı. Özellikle bu dönemlerden itibaren maaşların ödenmesi devletin en önemli problemlerinden birini teşkil etmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarında savaşlar sebebiyle askerlerin mevâcibleri oldukça uzun bir süre verilememiş, 1794'te askerlerin ödenecek dört yıllık maaşı birikmişti. Bu tür ödenememiş maaşlara "mânde mevâcibi" denilirdi.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren maaş alan devlet görevlilerinin sayısının gittikçe artması Osmanlı hazinesini güç duruma düşürmeye başlayınca ıslahat lâyihası müellifleri, kadrolarının gelirlerinin artması için devlet kadrolarındaki şişkinliklerin azaltılması gerektiğinin üzerinde durdular. Koçi Bey bu duruma dikkat çekerek, "Bu kadar kula mevâcib mi yetişir? Bu kadar mevâcibe hazine mi dayanır?" diye yakınır. Bu sebeple IV. Murad, Köprülü Mehmed Paşa dönemlerinde ve Viyana bozgunu yıllarından sonra zaman zaman mevâcib alan devlet görevlileri yoklamaya tâbi tutularak sayıları azaltılmıştır. Devlet görevlilerine ödenen mevâcibler hazinenin başlıca gider kalemini oluşturduğundan bütçenin denkleştirilmesinde önemli bir mesele haline geliyordu. Ayn Ali Efendi'nin *Risâle-i Vazîfêhorân ve Merâtib-i Bendegân-ı Âl-i Osmân* adlı, 1018 yılı "reşen" mevâcibinin kayıtları-

rının yer aldığı risâlesinde mevâcib alan 91.189 kişinin olduğu ve bunların yevmiyelerinin 870.325 akçe, üç aylık maaşlarının 76.043.653 akçe tuttuğu, bir yılda maaş ödemeleri için devlet hazinesinden çıkan miktarın ise 310.827.412 akçeye ulaştığı belirtilmektedir. Yine ona göre mevâcib alan kapıkullarının sayısı 75.868, Tersâne-i Âmire görevlileriyle azeb reislerinin sayısı 2362, saray görevlileriyle diğer memurların sayısı 12.969 kişi idi. Bu durum zamanla maaş sisteminde yeni düzenlemeler yapılmasına, maaş baremlerinin resmî kayıtlarda kadrolar karşılığı sembolik bir hale getirilip başka kaynakların devreye sokulmasına yol açtı. Diğer tahsisatlarla bir bakıma özelleşen sistem yeni problemleri beraberinde getirince II. Mahmud döneminde düzenli maaş tahsisine dönüştü, özel harçlar lağvedildi. 27 Mart 1838 tarihli bir emirle memurlara düzenli maaş bağlandığı, halkın işlerinin yürütülmesi için memurlara ek ödeme yapılmaması ve rüşvet verilmemesi bildirildi. Daha sonra düzenli maaş sistemi yaygınlaştırılarak genişletildi ve merkezden memurlar ve askerî zümre üzerindeki otoritesinin bir aracı haline geldi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 364; nr. 416; nr. 559; nr. 1261; nr. 3626; nr. 5510; nr. 5526; nr. 5584; nr. 5589; nr. 5965; nr. 5966; nr. 5967; nr. 6082; nr. 6977; nr. 7118; nr. 7184; nr. 7205; BA, D. KRZ, nr. 33118; nr. 33120; nr. 33125; BA, KK, nr. 3398; nr. 3399; nr. 3400; nr. 3428; nr. 3433; nr. 3439; nr. 3442; nr. 3488; nr. 3496; nr. 3505; nr. 3506; nr. 3507; nr. 33125, s. 19; Ayn Ali Efendi, *Risâle-i Vazîfêhorân ve Merâtib-i Bendegân-ı Âl-i Osmân* (nşr. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* içinde), İstanbul 1996, IX, 89-105; Koçi Bey, *Risâle* (haz. Yılmaz Kurt), Ankara 1994, tür.yer.; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân* (haz. Sevim İlğürel), Ankara 1988, tür.yer.; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, tür.yer.; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, s. 36, 130-131, 332, 337-358; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Mâliyesi*, İstanbul 1985, tür.yer.; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, s. 105-109; Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire: XVI-XVIII. Yüzyıllar* (doktora tezi, 1997), MÜ Türiyat Araştırmaları Enstitüsü, tür.yer.; Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (haz. Hüseyin Özdeğer), İstanbul 2000, I, 607-702; II, 727-995; Fatma Afyoncu, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Ankara 2001, tür.yer.; Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisül-küttâbîlık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, s. 104, 115, 238-240, 251-252; L. Darling, "Ottoman Salary Registers as a Source for Economic and Social History", *TSAB*, XIV/1 (1990), s. 13-33.

ERHAN AFYONCU